

Михайло Сергійович Грушевський

[Професор В. Ніколаєнко, завідувач кафедри політичної історії]

#17-18 от 12.10.2016

Історія українського державотворення

Відзначення в НТУ «ХПІ»

Відповідно до Указу Президента України «Про відзначення 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського» 29–30 вересня в нашому університеті були проведені заходи, присвячені цій даті.

Відбувся теоретичний семінар «Великий українець. Внесок Михайла Грушевського у створення української державності» (відповідальні – проректори Р. П. Мігущенко, Ю. Д. Сакара та завідувач кафедри політичної історії В. І. Ніколаєнко). Багатьох політехніків також зацікавили книжкова тематична виставка «Біля витоків незалежності», що відбулася в науково-технічній бібліотеці вузу, та курс лекцій для студентів «Роль історичної постаті М. Грушевського в історії українського державотворення», проведений у Музеї історії НТУ «ХПІ». Викладачі, аспіранти та студенти університету були учасниками круглого столу, на якому завідувач кафедри «Історія науки і техніки» професор В. М. Скляр зробив доповідь «Значущість постаті Михайла Грушевського у формуванні української національної ідентичності».

Михайло Сергійович Грушевський

(До 150-ї річниці з дня народження вченого)

У кожного народу є свої історичні постаті першої величини, яких не в змозі прикрити пил віків. До таких велетнів української національної культури належить Михайло Грушевський

(1866–1934) – визначний історик, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор української науки, громадсько-політичний і державний діяч. Саме з його творчою спадщиною пов'язані ідеї відродження української культури і науки, історичної свідомості й національної гідності народу.

Михайло Сергійович Грушевський народився 29 вересня 1866 року в містечку Холм у Царстві Польському (нині територія Польщі). Його батько Сергій Федорович Грушевський на той час працював викладачем у греко-католицькій гімназії, був автором відомого у дореволюційній Росії офіційного підручника з церковнослов'янської мови. Мати Глафіра Захарівна Опокова походила з сім'ї священнослужителів, у 17-річному віці вийшла заміж за професора Київської духовної семінарії 30-річного Сергія Грушевського. Михайло Сергійович часто згадував своїх батьків, як справжніх патріотів України, які зуміли виховати «тепле прив'язання до всього українського – мови, пісні, традиції» та пробудити в своїх дітях національне почуття.

У 1870 році родина Грушевських переїхала на Північний Кавказ, куди батько Михайла одержав призначення на посаду інспектора, а потім і директора народних шкіл. Здобувши домашню початкову освіту, у 1880 році Михайло був зарахований зразу до третього класу Тифліської гімназії. Навчався він легко, встигав з усіх предметів, але найбільше приваблювали його українська історія і література.

У 1885 р. він вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, де навчався у професора Володимира Антоновича. Під його керівництвом студентом були підготовлені наукові роботи про південноруські замки першої половини XVI ст. та «Історія Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття», яка була удостоєна золотої медалі. Успіхи в навчанні і науковій діяльності стали підставою залишити його на роботу при університеті у якості професорського стипендіата кафедри російської історії.

Після захисту М. Грушевським у травні 1894 р. магістерської дисертації В. Антонович порекомендував його на посаду професора нещодавно створеної кафедри історії у Львівському університеті. Цього ж року він переїхав до Львова й очолив новостворену кафедру «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи». Відтоді й протягом 19 років діяльність Грушевського була пов'язана з цим університетом, знаним у Європі. Тут Грушевський розробляє і читає загальний курс історії України, який мав стати

основою майбутньої книги. Почалася реалізація його мрії ще з київських студентських часів – написання суцільної історії України. В 1897–1898 рр. Грушевський написав і видав перший том «Історії України-Руси», в 1898 р. – другий том, а протягом 1900 р. – третій, що містив давній період історії України.

Саме у Львові розпочалася його активна науково-організаторська діяльність. З 1897 по 1913 рр. був головою Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. За його керівництва Товариство розвивалось як наукова установа на взірць західноєвропейських академій; воно мало стати ядром майбутньої української академії наук. За редакцією М. Грушевського вийшло 113 томів «Записок НТШ». Для розвитку української літератури Грушевський разом з І. Франком заснував і видавав «Літературно-науковий вісник», був одним з організаторів Української видавничої спілки (1899). Він сприяв переходу української науки від поодиноких індивідуальних історичних пошуків до організованого, колективного й систематичного вивчення історії України, був першим, хто звернув увагу на проблему підготовки наукових кадрів, створив власну наукову школу, до складу якої входили талановиті молоді дослідники І. Крип'якевич, В. Герасимчук, С. Томашівський, І. Джиджора, М. Кордуба, І. Кревецький, О. Терлецький, кожен з яких став помітним явищем в українській науці й культурі кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Працюючи у Львові, М. Грушевський написав численні наукові праці та видав томи документів з історії України. Це дало йому змогу опублікувати в 1904 р. у Санкт-Петербурзі статтю «Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», де він виклав концепцію самостійного історичного розвитку українського народу, окремішного від своїх сусідів як походженням, так і політичним, економічним та культурним життям. Реалізовані ці ідеї були в багатотомному виданні «Історія України-Руси» – найбільшій науковій праці вченого.

На початку двадцятого століття Михайла Сергійовича запрошують до Парижа прочитати курс лекцій з історії України в російській вільній школі. З метою розширення наукових контактів він відвідує також Лондон, Лейпциг, Берлін, де знаходить однодумців серед відомих вчених-істориків.

Львів подарував Михайлові Грушевському і особисте щастя. Тут він познайомився з громадською діячкою, педагогом і перекладачем Марією Вояковською, котра стала його дружиною. В 1900 році у Львові у Грушевських народилася донька Катерина, відома пізніше як етнолог, культуролог, фольклорист і незмінний помічник батька у його науковій роботі. Окрім наукової діяльності Михайло Сергійович бере активну участь у громадсько-політичних справах Галичини, де в 1899 р. став одним із засновників Української національно-демократичної партії, широко підтримував ідею автономії українських земель у складі Австро-Угорщини. Починаючи з 1906 р. діяльність Грушевського дедалі більше зміщується до Києва, на Лівобережну Україну. У Києві на зразок львівського НТШ створив Українське наукове товариство (УНТ). Цього ж року він їздив до Петербурга і брав участь у роботі української фракції І Державної думи та Українського клубу і редакції заснованого тоді «Украинского вестника» – органу української парламентської громади. У вересні 1907 р. М. Грушевський увійшов до складу позапартійного українського громадського об'єднання

Товариства українських поступовців, яке було єдиною до 1917 р. українською організацією ліберального спрямування.

... 150- ... «», ...

Початок Першої світової війни застав Грушевського в Карпатах, які входили тоді до складу Австрійської імперії. Звідти він із сім'єю від'їжджає спочатку до Відня, а потім з великими труднощами через Італію та Румунію повертається до Києва. Та місцева влада зустріла історика холодно і з недовірою. Тут у середині грудня 1914 р. Грушевського заарештовують, звинувачуючи у причетності до створення легіону Українських січових стрільців. У лютому 1915 р. М. С. Грушевського висилають етапом до Сибіру як українського сепаратиста і «мазепинця». Проте заслання в Сибір замінили засланням до м. Симбірська, де Грушевський прожив до осені 1915 р. Згодом завдяки клопотанням авторитетних російських вчених його переводять до Казані, а потім до Москви, під нагляд поліції і з позбавленням права педагогічної та громадсько-політичної діяльності. У Москві М. С. Грушевський продовжує роботу над багатотомною «Історією України-Руси».

В ніч з 3 на 4 березня 1917 р. під тиском революційних подій у Росії в Києві утворилася Українська Центральна Рада (УЦР). Грушевського заочно обирають її головою. 12 березня він повертається з Москви до Києва. Період існування та діяльності Центральної Ради став періодом найвищого злету його політичної, громадської та державної діяльності. М. Грушевський став головним ідеологом української революції, творцем її концепції й разом з УЦР пройшов шлях від вимог обмеженої національно-територіальної автономії до становлення самостійної України.

Центральна Рада діяла протягом 14 місяців. Першим Універсалом було проголошено автономію України в складі Російської федеративної республіки. Згідно з Другим Універсалом Центральна Рада почала розробку закону про автономний устрій України. Третім Універсалом Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку, а 22 січня 1918 р. Четвертим Універсалом – повну політичну незалежність та суверенітет української держави. Авторська участь М. Грушевського в підготовці цих історично важливих

документів не тільки незаперечна, а й визначальна.

Під керівництвом М. Грушевського приймалися рішення про державні атрибути, а також здійснювався конституційний процес. Він особисто брав участь у розробці Конституції УНР, яка була прийнята 29 квітня 1918 року. Однак цьому документу не судилося бути втіленим, бо того ж самого дня в Києві стався державний переворот на чолі з П. Скоропадським, і М. Грушевському довелося перейти на нелегальне становище.

Ліквідація УЦР поклала край державній діяльності М. Грушевського. У підпіллі він здебільшого займався науковою працею, брав участь в обговоренні питання про заснування Української академії наук, однак від пропозиції гетьмана П. П. Скоропадського очолити новостворену академію відмовився.

У 1919–1924 рр. перебував в еміграції (Прага, Париж, Женева, Берлін, Відень). Наукова та видавнича діяльність Грушевського зосереджувалась переважно у заснованому ним Українському соціологічному інституті, громадсько-політична – в керівництві «Закордонною делегацією» Української партії соціалістів-революціонерів, членом якої він був, редагуванні її друкованого органу «Борітеся – Поборете!», створенні Комітету «Голодним України».

В еміграції Грушевський розпочав роботу над ще одним великим науковим проектом – багатотомною «Історією української літератури». Перші його томи були надруковані в 1923 р., останній, 6-й том, присвячений літературі першої половини XVII ст., лишився в рукописі і був надрукований тільки у 1995 році.

Восени 1923 р. М. С. Грушевського обирають дійсним членом Всеукраїнської академії наук (ВУАН). У березні 1924 р. він приїздить із сім'єю до Києва, сподіваючись завершити працю над багатотомною «Історією України-Руси». У 1924–1930 рр. він очолював усі головні історичні установи ВУАН: кафедру історії українського народу при Історико-філологічному відділі, Історичну секцію з численними комісіями, археографічну комісію. Осередком його історичної школи стала новостворена Науково-дослідна кафедра історії України. Вчений зав'язує контакти з науковим зарубіжним світом, насамперед в Європі. За його редакцією в цей період було випущено 80 книг, серед них періодичні та серійні видання: «Україна», «Науковий збірник», «Студії з історії України», «За сто літ», збірники комісій порайонного дослідження історії України. Об'єктивно своєю науковою та науково-організаційною діяльністю вчений протистояв більшовицькому режимові в Україні.

Визнанням світового значення наукової діяльності М. Грушевського стало святкування його 60-річчя у жовтні 1926 р. З цієї нагоди на адресу вченого-енциклопедиста надійшли поздоровлення з наукових центрів США, Німеччини, Австрії, Чехословаччини, Польщі, інших країн, від різних установ Росії і України, приватних осіб. Не було лише вітання від офіційних властей та славнозвісних істпартів, що стали на шлях вичищення української культури. Саме ці інституції вживають заходів до того, щоб перешкоджати поширенню серед читачів його «шкідливих для радянської влади праць».

Наукова громадськість вітала не лише Грушевського – історика, а й Грушевського – дослідника словесності. «Ваша історія України, – зазначав президент Української АН В. І. Липський, – це величезна праця, складена оригінально, з використанням сили різних джерел, багатьох першоджерел, це повна, наукова й докладна Історія нашої землі,

починаючи від майже легендарних часів. Тепер, коли вона вже є, навіть трудно собі уявити, як без неї можна було жити. Як історик – Ви стали відомі не тільки в межах України, не тільки в межах нашого Союзу, але й далеко за кордоном. Якби навіть у Вас була одна ця праця, то й тоді б вона була вічним нерукотворним пам'ятником. А коли до цього додати Історію українського письменства і цілу низку етнографічних та інших праць, то буде ясно, що в особі академіка Грушевського ми маємо найкращого знавця України й одного з найвидатніших її синів» (Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського. К., 1928, с. 86). 12 січня 1929 р. загальні збори АН СРСР обрали Грушевського дійсним членом. Обрання академіком союзної Академії наук було, звичайно, визнанням передусім його величезних наукових заслуг. А уже 25 квітня 1929 р. на засіданні загальних зборів АН СРСР він ставить питання про потребу створення в її складі Інституту української історії.

В цей період свого життя Грушевський повністю відходить від політичної діяльності, але ж постійно перебуває під гласним і таємним наглядом ДПУ. З осені 1929 р. розпочався наступ більшовицького режиму на українську науку, який різко обмежив масштаби діяльності вченого. Фінансування наукових установ, що діяли під його керівництвом, було припинено, почалися ліквідація академічних комісій Історичної секції, Науково-дослідної кафедри історії України, закриття всіх його видань, сталися арешти співробітників і учнів Грушевського, більшість з яких згодом було заслано. Одночасно велася огульна критика історичних та політичних поглядів вченого. 7 березня 1931 р. М. Грушевський змушений був переїхати до Москви, що офіційно вважалось науковим відрядженням, а 23 березня його заарештували та звинуватили у керівництві неіснуючою контрреволюційною організацією «Український національний центр». Після тривалих і виснажливих допитів невдовзі його звільнили з-під арешту. Однак здоров'я М. Грушевського та його моральні сили були підірвані.

Останні три роки життя, проживаючи в Москві, Грушевський як академік АН СРСР уже напівсліпим інтенсивно працював над десятим томом «Історії України-Руси», який був підготовлений до друку донькою Катериною та виданий вже по смерті історика на початку 1937 р.

У жовтні 1934 р. він поїхав лікуватися до одного з кисловодських санаторіїв. Несподівано вчений захворів і невдовзі після нескладної операції 25 листопада помер від зараження крові. Його тіло було перевезене до Києва та поховане на Байковому цвинтарі.

Михайло Грушевський – вчений світового рівня, творча спадщина якого вражає своїм тематичним діапазоном, енциклопедичністю, універсальністю. Його перу належать близько двох тисяч праць, в тому числі 180 солідних книг з історії, соціології, літератури, етнографії, фольклору. Та насамперед він увійшов у вітчизняну історію як її великий літописець, автор фундаментальної «Історії України-Руси», справедливо названої метрикою нашого народу. М. Грушевський перевів історію з ідеологічно-політичної площини в наукову. Створена ним цілісна концепція українського історичного процесу увібрала в себе кращі здобутки сучасної йому науки, була осяяна високою свідомістю і тому стала стрижневою українського відродження. Це допомогло йому побачити і спільне в долі трьох східнослов'янських народів (українського, білоруського, російського), і специфічне, зокрема – і окремішність їх як племен ще в часи Київської Русі, що зазначав навіть автор «Повісті врем'яних літ», і самодостатність

характеру кожного з них, і багатовікову філософсько-психологічну та культурну відмінність. Провідним ідеям концепції – самоствердженню свого народу і соборності українських земель – Грушевський залишався вірним усе своє життя. Не менш важливе значення для сучасності має також всебічно обґрунтована ним ідея суверенності українського народу і ідея становлення демократичної, правової Української держави. Він показав, що еволюція людства, попри всі складнощі, має тенденцію до встановлення справедливого ладу, що нова українська державність має базуватися на принципах широкої демократії і закону. Своєю працею М. Грушевський закладав міцні підвалини української державності. І хоча формально він не був репресований радянською владою, проте за всі роки її панування аж до 1991 р. його твори не тільки не перевидавались, але й вилучались з бібліотек, знищувались або передавались до спецховищ. Ім'я його всіляко замовчувалось, а там, де замовчати було не можна, воно паплюжилось такими ярликами, як «ворог українського народу», «український буржуазний націоналіст», «австро-німецький шпигун», «фальсифікатор історії України» і ін. Наукова спадщина його не вивчалась, і навіть посилення на праці Грушевського не допускались. Такої уваги зазнав радянський академік від радянської влади лише за те, що він був уособленням прагнення України до незалежного державного буття.

Тільки в незалежній Україні стало можливим об'єктивне висвітлення постаті Михайла Грушевського, належне поцінування його внеску в українську науку і державність, видання його творів і вшанування його пам'яті.